РОЗДІЛ VI

ПІДГОТОВКА ФАХІВЦІВ СИСТЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗІ СПЕЦИФІЧНИМИ УМОВАМИ НАВЧАННЯ

УДК 304.4 + 316.422.42

DOI: <https://doi.org/10.32366/2523-4269-2020-73-4-175-181>

Сабельникова Тамара Миколаївна,
кандидат філологічних наук, доцент
(Донецький юридичний інститут МВС України,
м. Кривий Ріг)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0798-9507>

КУЛЬТУРА ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТІЇ: МІЖНАРОДНИЙ ТА ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД

У статті йдеться про вплив культури на демократію. Певні культурні традиції, що розвивалися впродовж тривалого часу, призвели до встановлення демократії в окремих суспільствах. Отже, для запровадження демократії важить культурний досвід. Велике значення має також культурна участь окремих людей – активна чи пасивна, яка робить їх більш відкритими, толерантними, сприяє розвитку їх стратегічного і критичного мислення і в підсумку формує більш активного та ефективного громадянина.

Ключові слова: культурна традиція; національна культура; соціальна культура; культурна політика; культурна участь.

Постановка проблеми. Сучасна Україна перебуває на шляху розбудови демократичного суспільства. Та ось уже впродовж тридцяти років не вдається досягти повного утвердження демократії і процвітання держави. Демократичний устрій у сучасному світі асоціюється з економічним добробутом і розвитком технологій. Та декларування демократичних цінностей і прийняття демократичних законів ніяк не гарантують утвердження демократії. Доведеним є факт, що в її основі – культура, як суспільства в цілому, так і окремих громадян. Саме культурні традиції, що сформувалися впродовж тривалого історичного періоду привели сучасні передові держави до демократії. У цій статті ми спробуємо знайти відповіді на питання, чи має Україна культурні передумови для розвитку демократії, які культурні кроки з боку держави й окремих громадян будуть сприяти розбудові демократичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витоки демократії в культурних особливостях суспільства вбачають американські дослідники Рональд Інглгарт [1] і Джеймс С. Колеман (Діпак Лал) [2]. Група дослідників із Європейського Союзу під керівництвом Хельмута К. Анхєєра [3] акцентує на впливі культурної діяльності (активної, тобто участь у творенні культурного продукту, і пасивної, тобто споживання культурного продукту) на формування в особистості рис, необхідних для активної участі в суспільному житті й утвердження демократичних цінностей.

У вітчизняній науковій літературі проблеми зв'язку політичного устрою з культурою принагідно розглядаються в монографії «Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення», виданій авторським колективом Національної академії державного управління при Президентові України. У зазначеному джерелі подано ґрунтовний аналіз демократичних традицій українського суспільства в історичній ретроспективі, а також розглядається специфіка державної культурної політики в контексті взаємодії громадських організацій з органами державної виконавчої влади [4]. Автори наголошують на тому, що «питання забезпечення реалізації державної культурної політики шляхом партнерства держави і громадянського суспільства так і не стало об'єктом системних досліджень, а сама управлінська практика в цій сфері здійснюється переважно як процес адміністративної та фінансової поточної діяльності закладів та об'єктів культури без урахування соціокультурних інтересів, запитів та громадської активності різноманітних груп населення» [4, с. 189]. Хоча монографія була видана в 2010 році, на нашу думку, мало що змінилося з того часу.

Мета цієї статті – систематизувати світовий досвід дослідження значення культури для розвитку демократії, визначити проблеми українського суспільства щодо розбудови демократії і їх зв'язок з культурою, а також окреслити можливі шляхи подолання зазначених проблем. Важливою тут є не лише державна політика, яка здійснюється політичними елітами, що не завжди зацікавлені в розвитку культури, а й активні дії з боку громадськості.

Виклад основного матеріалу. Як свідчить світовий досвід, необхідною основою демократичної держави є громадянське суспільство. Основоположні засади його існування – публічність і загальна поінформованість, політичний та економічний плюралізм, суворе дотримання законів, забезпечення свободи індивіда, а також визнання самоцінності людини. Водночас кожен окремий громадянин мусить узгоджувати свою поведінку з інтересами суспільства. Отже, йдеться про взаємодію між людьми, характер якої визначається культурою як окремою особистості, так і суспільства в цілому.

Про це зазначали ще французькі просвітителі. Зокрема, Жан-Жак Руссо наголошував, що для функціонування держави найбільш важливими є мораль та звичаї, без яких не можуть ефективно діяти ні політичні, ні юридичні закони. У демократичному суспільстві не важить слухняність та віра в авторитет, натомість продуктивним відношенням між окремими його членами може сприяти саме апелювання до власного розуму. Здатність же людини самостійно приймати рішення, бути відповідальною за свої дії визначається її культурою.

Сучасні науковці у структурі культури виділяють такий її різновид, як громадянська культура. При цьому розрізняють громадянську культуру суспільства й особистості.

Культура в громадянському суспільстві «детермінує... швидкість соціально-культурних процесів у ньому, при цьому виступає як важливий якісний індикатор цивілізованості політичної комунікації та практик досягнення політичної мети» [5, с. 270].

У найширшому сенсі громадянську культуру суспільства визначають як спосіб взаємодії людей, що відображає всю різноманітність інтересів різних соціальних груп громадянської сфери суспільного життя.

Сукупність же ціннісних орієнтацій та світоглядно-психологічних характеристик особистості становить її громадянську культуру. У громадянському суспільстві «особа стає громадянином не лише в юридичному розумінні – як людина, яка має формальні ознаки приналежності до держави, як суб'єкт політико-правових відносин, а й в культурному – людина усвідомлює цю приналежність, визнає власну причетність до суспільства, до національної культури, громадського, політичного, економічного життя, здатна впливати на стан справ у суспільстві тощо» [5, с. 272].

Слід зазначити, що громадянська культура – це не абсолютно нове утворення, а «проекція» культури на сферу громадських відносин. Американський дослідник Рональд Інглгарт на основі численних статистичних даних робить висновок, що саме

культура формує демократію, а не навпаки. Він наводить міркування Френсіса Фукуями, Лоренса Гаррісона, Семюеля Гантінгтона та Роберта Патнема про те, що політичну й економічну поведінку нинішніх суспільств визначають культурні традиції, які є надзвичайно стійкими.

Далі дослідник акцентує, що суспільства різняться залежно від того, на чому вони наголошують: на «цінностях самовиживання» чи «цінностях самовираження», і доходить висновку, що останні мають більш сприятливі умови для розвитку демократії. У демократичних суспільствах люди здорові, щасливі, толерантні й мають більш високий рівень міжособистісної довіри. Рональд Інглгарт поділяє думку Джеймса Коулмана, Габрієля Алмонда та Сіднея Верби, Патнема та Фукуями про те, що формування соціальних структур, від яких залежить демократія, здатність суспільства конкурувати на глобальному ринку передбачають міжособистісну довіру, яка обумовлюється спільним історичним досвідом.

Культурологи поділяють сучасний світ на певні культурні зони з виразними культурними цінностями, які продовжують існувати нині. Приналежність певного суспільства до протестантської, православної, ісламської чи конфуціанської традиції впливає на його сучасну систему цінностей. Зокрема, суспільства, що історично належать до протестантської культури, демонструють високий рівень міжособистісної довіри, відповідно високий рівень демократії та економічного розвитку. При цьому чим більш тривалими були культурні зв'язки, тим більше вони визначають соціально-економічний стан суспільства. Так, Східна Німеччина, хоча й перебувала впродовж сорока років у сфері впливу комуністичного режиму, після його падіння виявила тяжіння до протестантської культурної зони.

Цікавою є думка Гантінгтона про те, що після завершення холодної війни політичний конфлікт може виникати, головним чином, уздовж культурного поділу, а не вздовж ідеологічних чи економічних ліній. Власне, це можна спостерігати зараз на Сході України, де збройний конфлікт обумовлений зіткненням екзистенційних смислів і культурних цінностей. Сторона конфлікту, підтримувана сусідньою державою, намагається нав'язати цінності і спосіб життя східного сусіда і разом з тим віджилого радянського минулого на протигагу українським національним цінностям і демократичним устремлінням. Така ситуація в регіоні була спричинена політикою масової русифікації і денаціоналізації місцевого населення шляхом змішування і переселення народів у радянські часи.

Отже, демократія утверджується не просто прийняттям правильних законів. Вона процвітає в певних соціальних і культурних контекстах більше, ніж в інших, і залежить від цінностей звичайних громадян. Це підтверджує той факт, що після падіння комуністичного режиму на пострадянському просторі із утворенням нових держав не запанувала демократія, оскільки умови для її розвитку виявилися не достатньо сприятливими [1].

Британський і американський дослідник Джеймс С. Колеман (Діпак Лал) простежує тісний зв'язок між культурою, а саме традиційними релігійними віруваннями, та демократією, а також вплив культури на розвиток ринку, тобто економіки. Зокрема, він зазначає, що запровадження в Англії протестантської церкви як державної уможливило звільнення від опіки католицького Риму, спричинило нівелювання церковної держави й утвердження національної держави, в якій неминуче зростала роль Демосу. Високий рівень економічного та політичного розвитку Джеймс С. Колеман пов'язує з присутністю у культурній традиції віри в рівні можливості кожного після народження. Далі дослідник висловлює слушну думку про те, що, коли в суспільстві утверджуються демократичні цінності поступово шляхом культурного розвитку, вони виявляються життєздатними. Натомість, як це можна спостерігати у новостворених країнах, коли політична влада поповнюється «небезпечними класами» із розширенням демократичних прав для всього населення, цей дисонанс перетворюється зрештою на політичний цикл демократичного популізму, що супроводжується авторитарними репресіями [2].

Комуністична система залишила чіткий відбиток на системі цінностей тих народів, що жили під її впливом. Зокрема, після революції 1917 року піддалася руйнації стара система цінностей – релігія, філософія, мораль, право, етика тощо. Все, що в інтересах комунізму, оголошувалося моральним. Релігійна ж людина живе за законами любові й добра, керуючись внутрішніми законами, принципами і святинами, через які не переступить. Тому й не працює демократія в цих країнах, незважаючи на нові закони й конституції. Відомий український публіцист Євген Сверстюк писав, що в Конституції немає таких понять, як совість, сором, самоповага, правдомовність. Такі поняття є в самій людині. «Конституцію пишуть для людей нормально вироблених, для гідних громадян. Формаліст буде використовувати кожне слово в ній на свою користь, зігнорує її зміст і дух...» [6, с. 29].

Сучасне українське суспільство живе у складних як соціально-економічних, так і культурних умовах. Не секрет, що нині в доволі значного прошарку населення панує споживацька мораль, яка є підґрунтям духовної кризи, що посилюється значною часткою корупції в політичній системі, численними бюрократичними перепонами у веденні бізнесу тощо. Актуальною залишається проблема захисту національної історичної пам'яті українців і навіть мови. Водночас більша частина населення змушена опікуватися забезпеченням потреби хліба насущного. Усі ці чинники аж ніяк не сприяють розвитку як громадянського суспільства, так і демократії в цілому. Хоча слід зазначити, що українці мають багатовіковий досвід щодо розвитку демократичних інституцій і схильність до громадянської активності у своїй ментальності, про що докладно висвітлено в монографії «Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення» [4]. Проте, на відміну від інших європейських країн, наша демократична традиція була перервана трьохсотлітнім періодом колоніальної залежності та радянського тоталітаризму. Та все ж упродовж існування України як незалежної держави наш народ неодноразово виявляв громадянську активність у найбільш складні й відповідальні моменти вітчизняної історії, зокрема під час Помаранчевої революції та Революції Гідності. Але, на жаль, результатами цієї боротьби скористалися люди, які не зовсім відповідали очікуванням народу. Можливо, причина в тому, що нам бракує справжньої національної еліти. Сподіваємося, що це справа лише часу.

Згадуючи про події революцій, хочемо акцентувати, що їх активними учасниками були митці, діячі національної культури, як, власне, вони були серед борців за незалежність України в усі часи.

Та незважаючи на проблеми, демократизація українського суспільства – процес неминучий. Світові лідери економіки належать саме до тієї частини світу, де панує демократичний суспільний устрій. Уже давно аксіомою став факт причинно-наслідкового зв'язку демократії й економічного процвітання. Рональд Інгларт стверджує, що можливий і зворотній процес, хоча він не є автоматичним і легким. «Консервативна еліта, що контролює армію та поліцію, може чинити опір демократизації. Проте розвиток має тенденцію підвищувати рівень довіри й толерантності серед громадськості і призводить до більшого пріоритету автономії та самовираження у всіх сферах життя, включаючи політику, коли все складніше й дорожче стає утискати політичну лібералізацію. Зі зростанням рівня економічного розвитку з'являються культурні моделі, що все більше сприяють демократії, викликають потребу в ній і роблять суспільство спроможним досягнути демократії» [1]. На думку Рональда Інгларта, для того щоб відмовитися від демократії, слід відмовитися від індустріалізації, на що не захоче піти більшість політичних еліт.

Фахівці різних галузей однак є в розумінні культури як одного з найбільш ефективних засобів формування особистості, яке здійснюється через засвоєння певної системи культурних норм. Вплив культури на особистість реалізується в усьому її багатогранному обсязі: чи то на рівні суспільства (культура суспільства), чи то на рівні спільноти (культура етносу), чи то на рівні особистості (культура особистості). Слід зауважити, що всі ці рівні нерозривно з'єднані.

Культура особистості – це одинична проєкція культури спільноти, яка визначається не тільки мірою засвоєння суспільної і колективної культури, але й суб'єктивністю, унікальним характером кожного конкретного «Я». Саме культура як сукупність людської діяльності сповнює світ значущості та виступає основою усвідомлення особистістю своєї соціальної ролі.

Зрозумілим є той факт, що коли людина більш толерантна до відмінностей, більш шанобливо ставиться до інших та довіряє їм, вона виявляє більшу здатність жити й бути активною в умовах демократії.

Автори дослідження «Культурна участь та інклюзивне суспільство» [3], виданої Радою Європи 2017 року, зазначають, що потужний вплив культури на розвиток демократії через окремі особистості можна простежити на кількох рівнях: культура дозволяє людям розуміти важливість різноманітності і тим самим формує відкритість різних суспільних груп. Причетність до будь-яких форм мистецтва сприяє свободі самовираження. Водночас творення спільних наративів за допомогою культури зміцнює згуртованість у суспільстві.

Американські дослідники Лероукс і Бернадська в результаті численних спостережень дійшли висновку, що заняття мистецтвом, активні, тобто участь у творенні мистецтва, чи пасивні, тобто його споживання, сприяють більш відкритому неформальному спілкуванню між різними соціальними групами з різних культурних спільнот, відкритості й толерантності у спілкуванні мешканців міст і зменшенню інтенсивності конфліктів, що у свою чергу сприяє розвитку демократії.

Творення мистецтва підвищує впевненість і самооцінку. Ті ж, хто більше впевнений у собі, менше відчують небезпеку і страх «іншого» та відповідно є більш толерантними, відкритими та шанобливими до інших [3, с. 12–13].

Участь у культурній та мистецькій діяльності сприяє розвитку навичок критичного й стратегічного мислення, що вкрай важливо для демократії, адже формує риси необхідні для активної людини й більш ефективного громадянина. Як показує досвід, ті, хто є членами різних культурних організацій, виявляють більшу політичну активність, беручи участь у виборах і підписуючи різні петиції [6, с. 13].

Пасивна культурна діяльність більшою мірою пов'язана з процесами соціалізації. Відвідуючи культурні події, людина має потребу поділитися цим досвідом з іншими людьми або групами людей із близькими поглядами та інтересами. Маючи причину проводити разом час, обмінюватися думками, погоджуватися чи не погоджуватися з близькими людьми, ми накопичуємо соціальний капітал, одним із важливих атрибутів якого є довіра. Але, крім спілкування в близьких колах, пасивне споживання культури, як-от читання книг, перегляд культурних програм, відвідування вистав, знайомлячи нас з новими ідеями, сприяє формуванню таких якостей, як відкритість, толерантність та шанобливе ставлення до інших цінностей.

У культурній політиці багатьох європейських держав можна простежити тісний зв'язок між розвитком культури й розбудовою інклюзивного або згуртованого суспільства. Так, наприклад, на Кіпрі майже всі політичні документи і проєкти, що випускаються Міністерством освіти і культури, акцентують на значенні культури для згуртованості суспільства. У Швейцарії соціальна згуртованість дорівнює взаєморозумінню різних культурних груп. В Італії соціальна й культурна згуртованість утілюється в партнерських відносинах між культурними інституціями, фундаціями та органами місцевої влади [3, с. 14].

Далі подано рекомендації щодо зростання культурної участі громадян. Автори дослідження переконані, що культурна участь іде рука в руку з розвитком культурної індустрії. Отже, з одного боку, ефективним кроком є збільшення фінансування на культурну індустрію, запровадження податкових пільг щодо окремих галузей культури, заохочення приватного спонсорування культурних об'єктів тощо. З іншого боку, це розвиток культурної

освіти, яка виявляється надзвичайно важливим чинником розвитку демократичних інституцій [3, с. 26–28].

Якщо проаналізувати ситуацію в Україні, то можна спостерігати таке. Останнім часом з'являються численні національні культурні продукти досить високої якості (кінофільми, музичні твори, художня література, театральні вистави тощо), хоча зауважимо, що, незважаючи на існування незалежної держави, українським митцям нелегко було пробивати собі шлях до споживача, наражаючись на численні перепони з боку ворожих українській культурі елементів у політиці та культурній індустрії. Нині народ активно довів свої прагнення в задоволенні культурних потреб саме національним продуктом, що неодноразово демонструвалося і під час демократичних революцій. Позитивне значення має широка мережа культурних закладів для дітей, де вони можуть займатися музикою, співами, танцями та іншими видами творчості. Але щодо культурної освіти існують серйозні, на наш погляд, проблеми. Останнім часом спостерігається тенденція до скорочення дисциплін гуманітарного циклу в закладах вищої освіти. Зовсім знівельовано значення такої навчальної дисципліни, як історія української культури, яка колись була нормативною, а тепер є частиною історії України з не виправдано скороченою кількістю годин. А цього року ще й вилучено з програми зовнішнього незалежного оцінювання для технічних спеціальностей українську літературу. Так, література не впливає на професійні навички у фахівців технічних спеціальностей, але ж вища освіта формує особистість, активного громадянина. А в цьому, як ми переконалися, неабияку роль відіграє культурна участь, однією з важливих форм якої є культурна освіта.

Хочемо наголосити також, що в розвитку демократії як більш ефективної системи правління, що гарантує більш комфортні умови життя для пересічних громадян, повинні бути зацікавлені в першу чергу самі ці громадяни. За поступ суспільства відповідає не лише політична еліта, а й кожен громадянин, кожна родина. Як же вони можуть впливати на розвиток демократії? Виховуючи молоде покоління і заохочуючи його до культурної участі, яка розвиває сприйняття різноманітності, толерантність, відкритість і довіру до інших.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи сказане, зробимо висновок, що появі демократії передували певні культурні умови, які формувалися впродовж тривалого періоду й закріпилися на рівні традиції. Тому лише прийняття демократичних законів є недостатнім для утвердження демократичного устрою. В Україні існує багатий історичний досвід демократії, схильність до якої є рисою національного менталітету, але, на відміну від європейських держав, ми маємо демократичну традицію, перервану трьохсотлітнім періодом колоніальної залежності й сімдесятилітнім періодом радянського тоталітаризму. Утвердженню демократичних цінностей може сприяти економічний розвиток, який тягне за собою утвердження демократичних інституцій. Та цей процес тривалий і досить складний. Розвитку демократії значною мірою сприяє розвиток національної культури й залучення до культурної діяльності, як активної, так і пасивної, пересічних громадян. Культурна участь формує такі риси, як сприйняття відмінностей, толерантність, відкритість, упевненість у собі, шанобливе ставлення до інших та їх цінностей і водночас сприяє згуртованості суспільства.

На нашу думку, перспективним є дослідження участі громадянського суспільства в розвитку культури населення, що особливо актуально в Україні, адже, як показує досвід, держава не завжди виявляє достатню активність у цій сфері; також заслуговує на увагу дослідження форм співпраці громадянського суспільства з державою щодо формування та реалізації культурної політики.

Список використаних джерел

1. Інгларт Р. Культура і демократія. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm> (дата звернення: 02.11.2020).

2. Deepak Lal. Culture, Democracy and Development: The Impact of Formal and Informal Institutions on Development. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/lal.htm> (дата звернення: 30.10.2020).
3. Cultural participation and inclusive societies. A thematic report based on the Indicator Framework on Culture and Democracy Council of Europe, 2017. 40 p.
4. Традиції демократичного врядування в історії українського державотворення : монографія / авт. кол. : В. М. Князєв, Ю. В. Бакаєв, Т. Е. Василевська; за заг. ред. В. М. Князєва. К.: НАДУ, 2010. 220 с.
5. Жеребятнікова І. В. Громадянська культура як аксіологічна складова розвитку динамічної політичної системи. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2016. № 2 (29). С. 270–273.
6. Сверстюк Є. О. Не мир, а меч. Есеї. Луцьк: ВМА «Терен», 2008. 500 с.

References

1. Inghart, R. Kultura i demokraciia [Culture and democracy]. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/inglehart.htm> (data zvernennia: 02.11.2020) [in Ukrainian].
2. Deepak Lal. Culture, Democracy and Development: The Impact of Formal and Informal Institutions on Development. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/lal.htm> (data zvernennia: 30.10.2020).
3. Cultural participation and inclusive societies. A thematic report based on the Indicator Framework on Culture and Democracy Council of Europe, 2017. 40 p.
4. Tradytzii demokratychnoho vriaduvannia v istorii ukrainskoho derzhavotvorennia [Traditions of democratic governance in the history of Ukrainian statehood] : monohrafiia / avt. kol.: V. M. Kniaziev, Yu. V. Bakaiev, T. E. Vasylevska; za zah. red. V. M. Kniazieva. K.: NADU, 2010. 220 s. [in Ukrainian].
5. Zherebiatnikova, I. V. (2016). Hromadianska kultura yak aksiolohichna skladova rozvytku dynamichnoi politychnoi systemy. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»* [Civic culture as an axiological component of the development of a dynamic political system. *Bulletin of the National University «Yaroslav Mudry Law Academy of Ukraine»*]. № 2 (29). S. 270–273 [in Ukrainian].
6. Sverstiuk, Ye. O. (2008). Ne myr, a mech. Esei [Not peace, but a sword. Essays]. Lutsk: VMA «Teren». 500 s. [in Ukrainian].

Sabelnykova Tamara,

PhD in Philology, Associate Professor

(Donetsk Law Institute, MIA of Ukraine, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0798-9507>

CULTURE AS A BASE OF DEMOCRACY: INTERNATIONAL AND DOMESTIC EXPERIENCE

The article deals with the effect of culture on democracy. Cultural traditions, which had been developing for a long historical period, led to democracy in some societies. Modern American scientists divide the world in two types of societies: with the basic values of expression and values of surviving. Democracy wins in societies with the values of expression. So it is not enough to establish democratic laws by means of setting up a democracy. This is the reason why it doesn't work in post-soviet countries. Ukraine has a wide experience of democracy in the past and the democratic values are the part of our national mentality. But this tradition was interrupted by 300 years of colonial dependence and 70 years of soviet totalitarianism. In such conditions the development of national culture will promote the democracy. On the other hand, we should understand the significance of personal culture of every member of society. Culture allows people to realize the importance of diversity, it makes a person more open and tolerant towards other groups in society and reinforces cohesion in society. Cultural participation, active or passive, has the great importance for democracy. It enables individuals to be more active and effective citizens. Governmental programs should promote cultural participation for people to make them more open, tolerant and respectful for other people's values, to cultivate their strategy and critical thinking. In Ukraine, where the government is not always interested in the development of democracy, citizens should maintain cultural participation on their own by bringing up their children by means of different arts and involving them in different cultural events. The important part of cultural participation is cultural education. Unfortunately the policy of modern Ukraine tends to decrease cultural education and this situation has negative effect on building a democratic state.

Key words: cultural traditions; national culture; social culture; cultural policy; cultural participation.

Надійшла до редколегії 23.11.2020